

DEÜ. İLAHİYAT FAKÜLTESİ,
İZMİR İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI

ve
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
İZMİR İL MÜFTÜLÜĞÜ
İşbirliğiyle Düzenlenen

HAZRETİ ALİ -SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ-

24-25 Ekim 2007

İZMİR - 2009

İmam Maturidi, Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektâşi Veli'de Hz. Ali

Dr. Kiyasettin KOÇOĞLU*

Hz. Ali ilk Müslümanlardan, Hz. Peygamberin amcasının oğlu ve damadı, Peygamber soyunun sürdürücüsü ve İslam düşüncesinin oluşum sürecindeki temel meselelere konu olan olayların baş aktörlerinden birisi olması vb. nedenlerle Müslümanlar genelinde diğer sahabelerden daha özel bir önem ve yere sahiptir. İslam'ın ilk günlerinden itibaren Hz. Peygamber'in yanı başında olmuş, onun terbiyesi altında yetişmiş ve İslam'ın ilk günlerinden itibaren vuku bulan olaylarda hep önemli ve etkin bir isim olmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Hz. Ebu Bekir döneminde Hz. Fatıma'nın babasının mirasından pay istemesinde onun eşi olarak vardır, üçüncü halifenin seçiminde halife adayı olarak yer alır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra dördüncü halifedir. Cemel ve Siffin olayları, Haricilerle mücadele gibi dönemin siyaset ve düşüncesine yön veren olayların baş aktörlerindedir.

Hz. Ali'ni şehit edilmesinden sonraki Hucr b. Adıyy, Tevvabün, Muhtar es-Sekafi Hareketi¹ gibi olaylarda önemli bir obje olarak olayların merkezinde tutulmuştur. Bu hareketler ve sonrasındaki gelişmeler Emeviler dönemi siyaset ve dini tartışmaların gidişatına yön veren temel faktörlerden olmuştur. Dolayısıyla Hz. Ali, mezheplerin temel düşüncelerinin oluşmasına kaynaklık eden olaylar içerisinde direk veya dolaylı olarak yer almıştır. Şiiliğin inanç esaslarının temelini oluşturan "İmamet" anlayışının esası, Mutezile'nin "elmenziletü beynel menziletayn", "büyük günah", Haricilerin "büyük günah işleyeni tekfir", Mürcie'nir "irca" meselesi gibi mezhepler açısından asıl teşkil eden görüşlerinin oluşmasına kaynaklık eden hadiselerde Hz. Ali hep vardır.

Emevi iktidarı ile Hz. Ali taraftarları arasında gelişen olaylar sonucunda merkezden uzaklaşan Ali yanlılarının din anlayışlarıyla karşılaşan Türklerin müslüman olmalarında, dolayısıyla Türklerin din anlayışının oluşumunda Hz. Ali merkezinde gelişen olayların etkisinden söz edilebilir.

Bizde bu çalışmamızda Türklerin sahip oldukları Müslümanlık

* Diyanet İşleri Başk. Dinî Yayınlar Dairesi Başkanlığı.

¹ Geniş bilgi için bk., Onat, Hasan, Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, TDV. Yay., Ank., 1993, s. 43-114.

anlayışında çok önemli noktalarda duran üç Türk büyüğü İmam Mâturîdî, Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde Hz. Ali anlayışını ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamız bu kişilere ait eserler üzerinden yapılacak ve sadece Hz. Ali ile ilgili fikirleri ele alınacaktır. Buna ilaveten konumuzun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağına inandığımız bağlantılı konulara da Hz. Ali bağlamında kısaca değinilecektir. Bu kişilerin fikirleri etrafında gelişen Mâturîdîlik, Yesevilik ve Bektaşilik'te var olan veya gelişen Hz Ali anlayışı bu çalışmamızda ele alınmayacaktır.

Tarihsel araştırmalar, geçmişte yaşanan olaylardan geriye kalan kalıntılar, vesikalar ve materyaller üzerinden yapılmaktadır. Yaşanılan pek çok olaydan günümüze aktarılan veriler, zaman içerisinde kayda değer görülen veya etkileri zamana karşı direnmeyi başarabilen ama çoğunlukla insanların elemelerinden geçerek varlıklarını sürdürebilmişlerdir.² Tarihi araştırmalar oranları farklı olsa da subjektif etkilere maruz kalmış verilerden hareket edilmeyi gerektirmektedir. İslami düşüncesi içerisinde oluşan mezhepsel hareket ve fikirlere kaynaklık eden eserler ciddi bir düzeyde öznelştirilmiş bir tarih alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sahamızın kaynakları da bundan yeterince nasiplenmiştir. Hz. Ali gibi tarihsel kişiliğinin ötesinde, savunmacı ve reddiyeci anlayışın etkisinde destansı literatüre konu olmuş kişiler hakkında bilgilerin subjektifleştirilmiş olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Ayrıca konu edindiğimiz kişilerin eserlerinin bir kısmının günümüze ulaşamamış olması ve onlara atfedilen eserlerin aidiyetindeki sıkıntılar ve sonradan ilavelerin olması, kullanılacak bilgilerin özellikle mezhepler tarihi araştırma metotları içerisinde ele alınarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Fikirlerin tarihlendirilmesi, kınılma noktalarını ve değişimine etki eden faktörlerin tespitini sağlayacaktır. Hz. Ali ile ilgili çalışmalarda da fikri değişmelerin etken faktörleri ile birlikte tespiti Hz. Ali'nin gerçek kişiliğinin tespitine katkı sağlayacaktır. Çalışmamızda bu amaca hizmet edeceği için önemlidir

1. İMAM MATURİDİ'DE HZ. ALİ

1.1. İmam Mâturîdî

İmam Mâturîdî, Maverayunnehr bölgesinde Semerkand'da dünyaya gelmiştir. Maturidî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Fakat ölüm tarihi bütün kaynaklarda 333/ 944 olarak tespit edilmektedir. Sadece Taşköprülüzade Tabakatu'l-Hanefiye'sinde Maturidî'nin ölüm tarihi

² Kılıçbay, Mehmet Ali, "Bir "Tarih Okuma" Tarzı Olarak Gelenek", Doğu-Batı, Yıl:I,Sayı:III, 1998, s. 21-22.

olarak 333'ü zikrettikten sonra "336 denildiğini de ilave ediyor.³ Maturidî'nin hayatı hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Sadece Tabakât kitaplarında bir takım kısa bilgilere rastlamaktayız.⁴ İsmi, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed'dir. Maveraunnehir'de Semerkand'a bağlı bir Kasaba olan Maturid veya Maturit'de doğup, yaşadığı için oraya nispetle "el-Maturidî" denilmiştir. Nitekim Semerkand'a nisbetle de "Semerkandî" denilmiştir. Dine olan hizmetinden dolayı da "Ebu-Mansur" künyesinin verildiği söylenmektedir. Engin kültürü ve İslâm'a olan hizmeti sebebiyle Ona "Alemlü'l- Hüda", "İmamü'l- Hüda", ve "İmamü'l Müttekellimin" lakapları da verilmiştir.⁵ Birçok kitabı günümüze ulaşmamıştır.⁶ Te'vilâtu'l Kur'an ve Kitabu't-Tevhid gibi iki önemli eserinin yazma olarak elimizde bulunması da bizim için sürur kaynağıdır. Ancak biz elimizde mevcut olan ona aidiyeti kesin olan Tevilat'u'l-Kur'an ve Kitabu't-Tevhid kitaplarını kullanacağız.

İmam Azam ekolünün bir takipçisi olarak kabul edilen,⁷ Maturîdî'nin bir kaç meselede İmam-ı Azam'dan ayrılmış olmakla birlikte esas itibariyle onu takip etmiş, eserlerini, fikirlerini, akidelerini şerh ve tefsir etmiştir. Bu sebeple Maturidîlik bir kelâm mezhebi olmaktan çok bir akaid mezhebi olarak görülmektedir ve bu hususta asıl olan Ebu Hanife'nin akideleridir denilmektedir. Onun için Maturidîliğ'e, "Fukaha Yolu", "Hanefi Fakihle-

³ İmamoglu, M. Ragıp, İmam Ebu Mansur el- Maturidî ve Te'vil'atu'l- Kur'an'daki Tefsir Metodu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 14.

⁴ İmamoglu, a.g.e.,s.13; Watt, W. Montgomery, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, 1. Baskı, Ümran Yayınları, Ankara 1981, s.389; et-Tanci, Muhammed b. Tawit et-, "Abu Mansur al-Maturidî" A.Ü.İ.F.D., C.IV, s.1.

⁵ İmamoglu, a.g.e., s: 13

⁶ Kitabu't- Tevhîd, Risale fi'l- Akâid, Şerhu'l- Fıkhü'l Ekber, Reddu Evâilil- Edille li'l- Ka'bî, Reddu Tekzibi'l-Cedel li'l-Ka'bî, Reddu Usûli- Hamse lil Umer el-Bahili, Reddu Kitâbi'l- İmâme li ba'di'r- Ravâfız, Er- Redd 'ala'l- Karamita , Reddu Kitabi'l- Ka'bî fi Va'idil- Füssak, Beyânu Vehmi'l-Mu'tezile, Kitab el- Makalât, Kitabu't- Tefsiri'l- Esmâ ve's- Sıfat, Akîde Risalesi ve Şerhi, Me'hazu's- Şerai fi Usûli'l- Fıkh, El-Cedel fi Usûli'l- Fıkh, Ed- Dürer fi Usûli'd-Din, El-Usûl, Te'vilâtu'l- Kur'an, Risale fi ma lâ Yecûzu'l- Vakfu aleyhi fi'l- Kur'an, Vasâya ve Münecaat Bkz. Kutlu, Türklerin Müslümanlaşması Süreci, s. 272-273. Koçoğlu, Kiyasettin, Mâturîdî'ye Göre Mürcie, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.S.B.E. Ankara 2000, s. 17-20;Topaloğlu, Bekir, Ebû Mansur el-Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi, Ankara 2002. "Önsöz",s. XXV-XXXIV; Koçoğlu, Kiyasettin, Maturidî'nin Mutazileye Bakışı, Basılmamış Doktora Tezi, s. 14:

⁷ Nesefi, Nesefi, Ebû'l- Muin Meymun b. Muhammed en-, Tabsiretu'l- Edille fi Usûli'd-Dîn, C.1, Hazırlayan: Prof. Dr. Hüseyin Atay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.470, 210; İzmirli, İsmail Hakkı, Yeni İlmi Kelam, Haz. Sabri Hizmetli, Ümran Yayınları, Ankara, 1981, s. 67; Taftazani, Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, Ankara 1993, s.35; (Uludağ'a ait bilgidir.).

rinin Mezhebi”, “Maveraunnehir Uleması’nın Mesleği” gibi isimler verilmiştir.⁸ Ebu Hanife ve taraftarlarının mezhebini tafsil ve şerh eden Maturidî olmuştur.⁹

Fethullah Huleyf bu konuda şunları söylemektedir: “Maturidî Ebu Hanife’nin akaîde dair eserlerini tetkik etti. Fakat bu risaleler onun elinde yeni bir şekle girmişti. Bu risaleler delil ve burhan bahis konusu etmeden Ehl-i Sünnet’in akîdelerinin açıklanması yolunda yazılmış eserlerdi. Bu akîdeler ve esaslar Maturidî’nin elinde akîde olma halinden, ilim olma, yani kelâm olma haline dönüşmüştür. Zira O, bu akîdeleri ilmi esaslara ve kesinlik ifade eden delillere istinat ettirmişti. Ebu Hanife mezhebindeki mütekellimler, Maveraunnehir’de Maturidî ismini almışlardı. Hanefilik deyimi sadece fıkıh konularıyla meşguliyeti ifade ediyordu.¹⁰

Nesefi de bu konuda Maturidî’nin, Ebu Hanife’nin görüşlerini en iyi bilenlerden olduğu ve eserlerini onun görüşlerini kesin olarak ispatlamak ve delillendirmek için yazdığını ifade etmektedir.¹¹

Maturidî eserlerinde, Ebu Hanife’nin fikirlerinden bahsetmektedir.¹² Fikirleri incelendiği zaman, Ebu Hanife’nin çok öz olarak verdiği, iman, büyük günah, istisna, iman-amel vb fikirlerinin akli ve nakli delilleri getirilerek, diğer mezheplerin konuyla alakalı görüşleri ile tartışılarak verildiği görülmektedir. Ayrıca Maturidî de Ebu Hanife’nin bahsetmediği, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan, felsefi akımlar ve tercüme faaliyetleriyle birlikte gelen varlık-bilgi problemi gibi farklı fikirlerde görülmektedir.¹³

Dolayısıyla burada Mâturîdî’ye atfen ortaya koyacağımız görüşler, aslında Hanefi- Mâturîdî geleneğinin fikirlerini yansıtmaması açısından da önemlidir.

1.2. İmam Mâturîdî’de Hz. Ali

⁸ Uludağ, Süleyman, “Maturidî Kelamı ve Taftazani Üstüne Düşünceler”, Aylık Dergi, Ehli Sünnet Özel Sayısı, 1985/I-II, s.336,

⁹ Uludağ, a.g.e., s. 336, Beyazî, İşaretül Merâm an İbâreti’l-İmân; thk. Yusuf Abdurrazzak, Kahire 1949, s. 23., İzmirli, Yeni ilmi Kelam II, s.107-108; Taftazani, a.g.e., s.35 (Bu fikir Uludağ’a aittir.)

¹⁰ Uludağ, a.g.e., s. 331.

¹¹ Nesefi, Tabsira, s 1.162

¹² Kitabu’t-Tevhid, s.263, 382; Tevilat Terc. s. 93,135

¹³ Kitabu’t-Tevhid, s. 4 -19.

Mâturîdî'nin Hz. Ali ile alakalı olan fikirleri kısmen Kitabu't-Tevhid'de de olmakla birlikte çoğunlukla Tevilat'da yer almaktadır. Hz. Ali'yi başlı başına konu edinmemekle birlikte Ravafız'ın, Karmatiler'in ve Hariciler'in onunla alakalı görüşlerini değerlendirirken kendi görüşlerini de vermektedir. Bunları şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür.

1.2.1. Hz. Ali'nin İmameti Meselesi

Ravâfız'a göre "Kim Allah'ı Peygamberi ve inananları dost edinirse, bilsin ki şüphesiz Allah'tan yana olanlar üstün gelir." (Mâide, 56.) ve Cafer'den Ali b. Ebi Talip rükûdayken nazil olduğu rivayet edilen: "Sizin dostunuz ancak Allah, Peygamberi, namaz kılan, oruç tutan ve rükû eden müminlerdir" (Mâide, 55) ayetleri Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'den üstün olduğuna, dolayısıyla imametın başkasının değil de onun hakkı olduğuna delildir.

Mâturîdî'ye göre bu ayetler Hz. Ali'nin durumu hakkında nazil olmuş olsalar bile, Ebû Bekir es-Sıddık zamanında Ali'nin hilafetini ispat etmez. Çünkü birinci ayet yani "Kim Allah'ı Peygamberi ve inananları dost edinirse, bilsin ki şüphesiz Allah'tan yana olanlar üstün gelir." (Mâide, 56.) ayeti Ebû Bekir'in imam olduğu zaman imametın Ebû Bekir'in hakkı olduğunun delilidir. Hz. Ali'nin bizzat halife olmadığı vakitte halife olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre "Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir'dir." Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber "Eğer Ebû Bekir'i başınıza geçirirseniz, onu dininde güçlü, bedenen zayıf bulursunuz, Eğer Ömer'i kendinize yönetici yaparsanız onu dinde ve bedenen güçlü bulursunuz. Eğer Ali'yi kendinize yönetici yaparsanız onu doğru yolu gösteren, icraatlarında doğruyu izleyen ve sizi hidayet yoluna sevk eden olarak bulursunuz"¹⁴ buyurmaktadır. Bu rivayetler Ebu Bekir'in üstün olduğuna delil olmaktadır.

Yine bu ayet bazılarına göre Ali (r.a.)'nin durumu hakkındadır. Ali (r.a.) rükûda iken yüzüğünü bir dilenciye vermişti. (...) Hz. Peygamber (sav) mescitten dışarı çıktı ve dilenciye çağırdı ve aralarında şöyle bir konuşma geçti:

- Hz. Peygamber: "Birisi sana bir şey verdi mi?"
- Dilenci: Evet .
- Hz. Peygamber: Ne verdi?"
- Dilenci: Gümüş yüzük.
- Hz. Peygamber: Sana bunu kim verdi?"

¹⁴ Aynı rivayet *Kitâbu't-Tevhîd*, Thk. B.Topaloğlu, s. 617'de de geçmektedir.

- Dilenci: Şu ayakta duran adam (Ali)
- Hz. Peygamber: Hangi durumda verdi?
- Dilenci: Rükû ederken

Bunun üzerine Hz. Peygamber Allah'ı ekber dedi, onu (Ali'yi) çağırdı, övdü ve "Sizin dostunuz ancak Allah, Peygamberi, namaz kılan, oruç tutan ve rükû eden müminlerdir" (Mâide, 55) ayeti okudu.

Rafıziler bu ayetin Hz. Ali hakkında inmesinden dolayı onun üstünlüğüne delil olduğunu dolayısıyla hilafetin Hz. Ebu Bekir'in değil de onun hakkı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Mâturîdî'ye göre bu verilen yüzüğün dindeki anlamı zekat olarak isimlendirilen tatavvu (nafile) sadakasıdır. Çünkü Ali RA.'ın yüzüğünü tasadduk etmesi farz değildir. Bilakis tatavvudur fakat Allah onu zekat olarak isimlendirmiştir. Çünkü diğer bir ayette "Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekatlar böyle değildir" (Rum 30/39) buyurmaktadır ve zekat olarak isimlendirmektedir. Eğer farz namaz, tatavvu (nafile) namaz, farz oruç, tatavvu (nafile) oruç gibi tatavvu olarak isimlendirirse bu da olabilir. Bu ayetin zahirine Ali (r.a.) diğerlerinden daha layık olsa ve ondan dolayı bu ayet inzal olmuş olsa bile ayet sadece Ali (r.a.) hakkında değil bütün müminleri kapsamaktadır.

Mâturîdî'ye göre bu ayetten çıkarılabilecek anlamlardan birisinin Ali'nin (r.a.) üstünlüğüdür. O'nun yaptığı hayırlarla mükemmelmiş faziletleri vardır. Namazda namazı bozmayan basit/küçük ameller gibi. "Namazda ayakkabısını çıkarmak", "sakalina dokunmak", "eliyle bir şeyi işaret etmek" gibi benzer amelleri Hz. Peygamber'in de yaptığı rivayet edilmektedir.¹⁵

Hz. Ebu Bekir'in üstünlüğünü gösteren ayetlere ve olaylara da Mâturîdî işaret etmektedir.

Mâturîdî'ye göre "Kim Allah'ı Peygamberi ve inananları dost edinirse bilsin ki şüphesiz Allah'tan yana olanlar üstün gelir." (Mâide, 56) ayetinin zahirinden Ebû Bekir Sıddık'a işaret vardır. Çünkü Ehl-i Ridde'ye karşı sahabeler arasında ilk olarak o, diğerlerinden önce onlara galip gelmiştir. Ali (r.a.) için ise bu halifelik işi sonra gerçekleşmiştir, çünkü Ali (r.a.) ömrünün sonlarına doğru Havâric ile savaşmıştır.¹⁶

Ebu Bekir'in üstünlüğünü bir başka örnekle şöyle temellendirir: Hz. Ali ve diğer sahabelerden, mallar ve emanetler Hz. Ebû Bekir'e teslim

¹⁵ *Te'vilât* Hamidiyye, 138b-139a

¹⁶ *Te'vilât*, Medine, 148b-149a; *Te'vilât*, Hamidiyye, 139a-b.

edilmiştir. Bu tartışmanın başladığı zaman Hz. Ali yardım istemiştir, fakat “bunda senin hakkın yoktur” denilerek Ali’ye yardım edilmemiş ve O da bunun üzerine talebinden vazgeçmiştir. Ancak Hz. Ebû Bekir bedeneyen zayıf olmasına rağmen Ehl-i Riddeye karşı tek başına savaşa çıkmış, onun tek başına savaştığını gören sahabe ona tabi olmuşlardır.¹⁷ Ebû Bekir zayıf bedenine ve kendisine verilen bir yardımın da olmamasına rağmen istediğinden vaz geçmemiş, Ali ise oldukça kuvvetli ve harp bilgisi açısından oldukça üstün, karşısına çıkan düşmanı mağlup eden birisidir. Dolayısıyla sahabenin en zayıfına bile yapılamayacak olan “korktuğundan dolayı vazgeçti” gibi bir nitelemenin Ali Hakkında olması mümkün değildir. Ali’nin yardım ve destek bulamadığından dolayı hakkından vaz geçti” şeklinde bir zan kabul edilemez. Ali’nin talebinden vazgeçmesi, hilafetin onun hakkı olmadığına açık bir delildir.¹⁸

1.2.2. Kardeşlik Meselesi

Ravafız’ın Hz. Ali’nin üstünlüğü ve hilafetin onun hakkı olmasıyla ilgili kullandıkları bir başka delil ise Hz. Peygamber’den rivayet edilen şu haberdur: “Ey Ali, senin benim yanımdaki yerin Harun’un Musa’nın yanındaki yeri gibidir.”

Mâturîdî’ye göre bu Hz. Ali’nin Peygamberin gerçek kardeşi olması şeklinde yorumlanabilir, ancak böyle olmadığı bilinmektedir. Böyle olsa dahi kardeşliğin ispatı onun halifeliğinin ispatını gerektirmez. İkinci olarak kendisinin halife olduğu zaman ki halifeliğini ispat etse de, bu haberde onun her zaman halife kılınması ile ilgili bir delil yoktur.¹⁹ “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.” şeklinde birkaç rivayeti de aynı şekilde anlamak mümkündür:

Ayrıca aynı konuda Ravafız “Medyene kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik)” (Hud 11/ 84). ayetini de kullanmaktadır.

Mâturîdî’ye göre bu ayet peygamberin daha önceleri ki gibi insanlardan olduğu meleklerden vs. olmadığına delildir. Çünkü ayette “kardeşleri Şuayb’ı” olarak geçmektedir. Onların Şuayb’ın din kardeşi olmadıkları malumdur. Ayrıca burada bahsedilen kardeşliğin fazileti gerektirmediğine de delil vardır. Çünkü bir peygamberin kafir bir kavme olan kardeşliğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu ayet, Ravafıza’nın Ali’nin Hz. Peygamber ile olan kardeşliğinden dolayı Ebu Bekir’den üstündür görüşünü reddetmektedir. Mâturîdî’ye göre kardeşlik değil

¹⁷ Bkz. *Te’vilât*, Medine, 149a ; *Te’vilât*, Hamidiyye ,138b.

¹⁸ *Te’vilât* Hamidiyye, 183b

¹⁹ *Te’vilât* Hamidiyye, 183b

dostluk fazileti, üstünlüğü gerektirir. Hz. Peygamber buyurmuştur ki “Ben Allah’tan başka dost edinecek olsaydım Ebu Bekir’i dost edinirdim” buyurmuştur.²⁰ Buna göre Ebu Bekir Ali’den üstün durumdadır.

1.2.3. Hz. Ali’nin Ehl-i Beyt’ten Olması Meselesi

Mâturîdî’nin Ravafızı eleştirdiği konulardan birisi de, onların Ehl-i Beyt anlayışlarıdır. Onlara göre “Ey Peygamberin ev halkı, şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister.” (Ahzab, 33) ayeti Hz. Peygamberin hanımları ile ilgilidir ve ehl-i beyt ile alakalı olan kısmı kesilmiştir. Bu görüşlerini şu rivayetlede desteklemektedirler:

Peygamberin Hanımı Ümmü Seleme’den rivayet edildiğine göre, Peygamber buyurdu ki “Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin bendendir.” Bu ayet (Ahzab 33) indiğinde Peygamber bir örtü alarak bunların üstüne örttü, sonrada “Ey Peygamberin ev halkı, şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister.” (Ahzab, 33) ayetini okudu. “Ya Rasullallah! Evdekiler de (hanımlarında) ehli beyt’ten midir?” diye sordum. Hz. Peygamber “Bilakis, inşallah,” dedi.”

Rafızîler’e göre bu ayet Peygamberin hanımlarından bahsediyor, çünkü Allah Teala ayette “Namazı kılın, zekatı verin, Allah’a ve Peygambere itaat edin” (Ahzab, 33) buyurmaktadır. Buradaki hitap bayanlardır çünkü müennes kalıplar kullanılmıştır. Burada onlardan bahsedilmesi ayetin baş tarafının kesildiğine delildir. Aynı şekilde Allah Teala onlardan kötülükleri gidereceğini ve onları temizleyeceğini mutlak bir vaad ile vaad etmiştir. Zikredilen bu kirlilik Hz. Peygamberin kadınları için mümkündür fakat ehl-i beyt de bulunması mümkün değildir, demektedirler.

Mâturîdî’ye göre yukarıda zikredilen ayetin baş tarafında bir eksiklik yoktur. Ehl-i Beyt eşler ve çocukları için müşterektir. Örfteki kullanımı da bu şekildedir. Ümmü Seleme’den rivayet edilen haber buna delil olmaktadır. Ayrıca Hasan b Ali, Kufe’de insanlara söylediği şu sözlerde bu görüşü temellendirir: “Bizim hakkımızda Allah’tan korkun. Gerçekte, biz, emirleriniz ve misafirleriniz ve Ehl-i Beyt’teniz, çünkü Allah “Ey Peygamber’in ev halkı, şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister” (Ahzab, 33) buyurmaktadır.” Dolayısıyla Peygamberin hanımlarının Ehl-i Beyt’in içerisinden çıkarılması mümkün değildir.²¹

1.2.4. Sakaleyn Hadisi

²⁰ Medinde 285a, Hamidiyye, 250 b

²¹ Te’vîlât, Medine, 527a; Te’vîlât, Hamidiyye, 422a.

Rafıziler'e göre Hz. Peygamber'in "Benden sonra size iki şey (sakaleyn) bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve benim ehl-i beytimdir. Kim onlara sıkı sıkıya tutunursa havzuma gider." hadisindeki "itretî" ifadesi ehl-i beyt olarak tefsir edilmelidir.

Maturîdî'ye göre zikredilen Sakaleyn Hadisinde geçen "itr" kavramından asıl maksat sünnettir. Ancak ehl-i beyt şeklinde yorumlanması da lügat açısından doğrudur.²²

1.2.5. Hz. Ali'nin Geri Dönmesi Meselesi

Ravafız'ın "Ey inananlar! Kim Allah'ın dininden dönerse Allah öyle bir kavim getirecek ki, Allah onları sevecek onlarda Allah'ı sevecekler..." (Mâide, 54) ayetini delil olarak kullanarak "Hz. Ali ve falan kimseler geri dönerler" şeklindeki görüşünü Mâturîdî, "Helak ettiğimiz bir kavim (artık mamur olamayacaktır) çünkü onlar için artık geri dönüş imkansızdır." (21.Enbiya, 95) ayetini delil getirerek eleştirmektedir. Maturîdî'ye göre ayetteki "kim dönerse" ifadesi tekil ise de bundan murad cemaattir. Çünkü ayetin devamından bir millet getirileceğinden bahsedilmektedir. Bu da onun bir topluluk ya da bir kavim olduğunu göstermektedir. Çünkü bir cemaat dininden dönerse ehl-i ridde hükmü gereği onlarla savaşılır. Bu ayet, Ebû Bekir Sıddık'ın imâmeti için bir delildir.²³

1.2.6. Hz. Ali'ye Zulm Edilmesi

Ravafız'a göre, "Hz. Ebû Bekir ve Ömer, Hz. Ali'nin hakkı olan imâmeti ele geçirmekle ona zulmetmişler."

Mâturîdî, Tevbe 100.²⁴ ve Hac 56.²⁵ ayetlerini delil getirerek bu görüşü reddetmiştir. Çünkü ayetlerde onlar övülen ve kendilerinden Allah'ın razı olduğun muhacirlerden sayılmaktadırlar. Dolayısıyla onları takip etmek övülen bir şeydir.²⁶ Ayrıca Ravafız'ın sahabeyi küfürle itham etmelerini de eleştirmektedir.²⁷

1.2.7. Hz. Ali İlim Şehrinin Kapısı Olması

²² *Te'vilât*, Medine, 527a; *Te'vilât*, Hamidiyye, 422a.

²³ *Te'vilât* Medine, 112a, 148a-b;425a, 285a; *Te'vilât*, Hamidiyye, 107b 139a, 251a, 350a.

²⁴ İyilik yarışında önceliği kazanan Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur onlardan Allah'tan hoşnudurlar..." 9.Tevbe,100

²⁵ "Allah yolunda hicret edenlere, sonra öldürülen veya ölenlere Allah, elbette güzel rızıklar verecektir." 22. Hac, 56

²⁶ *Te'vilât*, Medine, 257a; *Te'vilât*, Hamidiyye, 229a

²⁷ Geniş bilgi için bkz. *Te'vilât*, Medine, 426b; *Te'vilât*, Hamidiyye, 351a; diğer örnekler için bkz. *Şerh*, *Te'vilât*, 920b; *Te'vilât*, Medine, 697a.

Karamita²⁸ “İyiliğin evlere arkalarından girmeniz değil, bilakis iyi davranış takva sahibi insanın davranışdır”(Bakara,189) ayetindeki kapıları Hz Ali, evleri ise Hz. Peygamber olarak yorumlamaktadır ve buna Hz. Peygamber’in “Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.” hadisini de delil getirmektedir.

Mâturîdî; ev ve kapıların çoğul kipinde zikredildiği ve şehrin de bir tek kapıyla tarif edilemeyeceğinden dolayı bunu sadece Ali’ye tahsis etmenin doğru olmayacağı görüşündedir..²⁹

1.2.8. Haricilerin Hz. Ali’yi Tekfiri

Haricilerin, “Hz. Ali, Muaviye ve taraftarları birbirleri ile yaptığı savaş dolayısıyla kâfir olmuşlardır” görüşü Maturîdî’ye göre birçok bakımdan yanlıştır.³⁰

Mâturîdî’ye göre, imamın hilminden veya cahilce bir işinden veya kabileciliğinden kaynaklanan bir nedenden dolayı ona karşı savaşıl-mamalıdır. Fitne durumunda da imamlarla savaşıl-mamalıdır. Pek çok hab-erde belirtildiği gibi, imam insanlar için bir hidayet rehberi ve kendisine de biat edilmiş ise ona karşı savaş zulümdür. Bu durumda Hz. Ali ve Hz. Peygamberin ashabından onunla birlikte Hariciler ve haddi aşanlara karşı yaptıkları savaşta onlara tabi olmak gerekir. Haricilere karşı savaşta icma var gibidir. Çünkü bütün taifeler onlarla savaşmışlardır. Bu konuda Hz. Peygamberden “onların savaşına değer vereni öldürün?” gibi pek çok hadis rivayet edilmiştir.³¹

Buraya kadar yapılan tartışmalardan Mâturîdî’nin eserlerinden çıkan Hz. Ali özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Hz. Ali üstün meziyetleri olan birisidir, Dördüncü halifedir, Haricilerle yaptığı savaşta haklıdır ve yanında olunması gerekmektedir, Ehl-i Beyt’tendir.

HOCA AHMED YESEVİ’DE HZ. ALİ

1.3. Hoca Ahmed Yesevi

Ahmed Yesevi, Türkistan’da Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Büyük İslam alimi Yusuf Hemedani’ye intisab etmiş olması ve onun halifelerinden olması

²⁸ Hamdan b. Karmat (Kırmit) adına nispet edilen Karmatiler Sebeyye, İsmailiyye olarak da bilinmektedir. Tespit edebildiğim kadarıyla, *Kitâbu’t-Tevhîd’* de iki, *Tevilât’*ta altı yerde onların fikirlerine yer vermektedir.

²⁹ *Te’vilât*, Thk. Mustafizurrahman, s. 389-390.

³⁰ *Şerh*, *Te’vilât*, 920b; *Te’vilât*, Medine, 697a.

³¹ *Te’vilât*, Medine, 143a-b; *Te’vilât*, Hamidiyye, 134b-135a.

gibi bilgilerden hareketle on birinci yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. Genel olarak 12 yy da yaşadığı kabul edilmektedir. "Pir-i Türkistan", "Hazret-i Türkistan" gibi isimlerle de anılmaktadır.³²

Hoca Ahmed Yesevi, Türkler arasında geniş ölçüde yayılma imkanı bulan ilk tasavvufi ekolu oluşturmuş kişi olarak bütün dünya da yaşayan Türklerin gönül tahtında asırlardır yaşamaktadır. Yesevi Tarikatı bir Türk tarafından, Türkler arasında kurulmuş ilk tarikattir. Onun talebeleri Türkistan'dan Anadolu'ya ve Balkanlara kadar uzanan alan içerisinde İslam'ın yayılmasına ciddi katkıları olmuştur.³³

Ahmed Yesevi'nin günümüze kadar ulaşan en önemli eseri Divan-ı Hikmet'tir. Divan'ı Hikmet Türkçe yaşadığı bölgenin insanlarına sade bir dil ve üslupla İslam'ın iman, ahlak ve ibadetlerini Tasavvufi bir dille anlatmaktadır. Bizimde bu çalışmamızda en çok istifade ettiğimiz eseridir.

1.4. Hoca Ahmed Yesevi'de Hz. Ali

Ahmed Yesevi'nin hikmetleri incelendiğinde tasavvufi bir dille ve çok sistematizē edilmeden dinin temel esasları insanlara öğretilmeye çalışıldığı görülecektir. Dil ve üslubundaki tasavvufi tarzın dışında temel inanç meselelerinde organik bir bağ kurulamasa da Hanefi-Mâturîdî çizgide gelişen fikirlerden ciddi farkların olmadığı görülmektedir.

Ahmed Yesevi Hikmetlerinde birkaç yerde Hz. Ali'den bahsetmektedir. Genellikle diğer üç halife ile birlikte ve tarihsel süreci anlatan bilgiler verilirken işlenmiştir. Değerlendirmenin iyi yapılabilmesi için diğer halifeler ile ilgili bölümlere de yer verilmesi uygun olacaktır.

Hoca Ahmed Yesevi Hz. Peygamberi ve onun tarihsel kişiliğini anlatırken onun dostları olarak dört halifeden ve hilafet sıralarını koruyarak ve vurgulayarak bahsetmektedir. Hz. Ali ise diğerlerinden farklı ayrı, bir yerde de tekrar ele alınıp işlenmektedir.

1.5. Hz. Peygamber'in Yakın Dostları Olarak Dört Halife

Gurbet değdi Mustafa gibi erenlere
Otuzüçbin sahabe ve arkadaşlara
Ebu Bekir Ömer, Osman, Murtaza'ya
Gurbet değdi onlara hem, ben söyleyeyim. 16/3

2.3.1. Hz. Ebu Bekir

Gördüğü zaman inanan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir

³² Bice, Hayati, *Divan-ı Hikmet*, s. IX

³³ Bice, a.g.e., s. XIV

Üstün olup dayanan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir. (42/1)

Dertleşende ağlayan, kulluğa bel bağlayan,
İç bağırını dağılayan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir (42/2)

Bir sözüden dönmeyen, sırrını asla demeyen,
Gafil olup yatmayan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir (42/3)

Can canana kavuşturan, kızını elden veren
El bağlayıp yalvaran Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir (42/4)

Dediği söze yeten, nefis ve hevadan giden,
Hak Resul'u güçlendiren Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir (42/5)

Muhammed'e kaynababa, kılmış değil hiç hata
Boynuna koyan futa Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir (42/6)

Kul Hoca Ahmed tasdik eyle, mağara dostunu ayrı tut,
Ariflikte bil sadık Ebâ Bekr-i Sıddîk'dir (42/7)

Başka bir yerde Hz. Peygamberin vefatı konu edinilirken Ebu Bekir'den bahsedilmektedir.

- Bir gün geldi Ebâ Bekir Selman ile
Hak Mustafa niyazını açtı Rahman ile
Herkes gider bu dünyada üzüntü ile
Elin alıp Hakk'a vasıl olmak için. 46/1

2.3.2. Hz. Ömer

İkincisi dost olan adaletli Ömer'dir
Müminlikte dost olan adaletli Ömer'dir. 43-1

Bilale ezan okutan, şeriati bildiren
Din sözünü anlatan adaletli Ömer'dir. 43-2

Kabe kapısını açtıran, hep putları kırdıran,
Resul gönlünü dindiren adaletli Ömer'dir. 43-3

Şeriati gözetten, tarikati doğru tutan,
Hakikati iyi bilen adaletli Ömer'dir. 43-4

Oğlunu azarlayıp getiren, kırbaç vurup öldüren
Adalete eyleyip yol soran adaletli Ömer'dir. 43-5

Çıra olup sönmeyen, din yolundan dönmeyen
Haksız bir iş kılmayan adaletli Ömer'dir. 43-6

Miskin Ahmed eyle yâd, eyle aczini beyan,
Belki ruhu eyler şâd, adaletli Ömer'dir. 43-7

2.3.3. Hz. Osman

Üçüncü dostu yâr olan haya sahibi Osman'dır

Her nefeste yâr olan haya sahibi Osman'dır. 44-1

Hak Resûl'ün damadı, dinimizin âbadi
Kölelerin âzad edicisi haya sahibi Osman'dır. 44-2

Okuduğu Şâtibî, ayet, hadis kâtibi
Minber üstünde hâtibi haya sahibi Osman'dır. 44-3

Münâcâtı kûh-ı Tûr, aldıkları iki nur,
dedikleri hepsi dür haya sahibi Osman'dır 44-4

Çoklar gelip yaya, koymadılar şehzâde,
Şehid eylediler orada, haya sahibi Osman'dır. 44-5

Tarif eyledin Osman'ı Hoce Ahmed sen onu,
Yoktur şüphesi, gümanı, haya sahibi Osman'dır. 44-6

2.3.4. Hz. Ali

Dördüncüsü dost olan Hak arslanı Ali'dir;
Hem Mirâc'da yâr olan Hak arslanı Ali'dir. 45-1

Dediği sözü ramani, görsen yüzü nurani
Kafirleri kıranı Hak arslanı Ali'dir. 45-2

Himmet kuşağı belinde, Mevla'm yadı dilinde,
Zülfikâr'ı elinde Hak arslanı Ali'dir. 45-3

Binip çıksa Düldül'e yere düşer zelzele,
Kafirlere velvele, Hak arslanı Ali'dir. 45-4

Düşmanlara mukabil, oldu kafire katil,
Kılan batılı zâil Hak arslanı Ali'dir. 45-5

Rahmet kılar Bir ve Var, her ne kılsa gücü var,
Hoce Ahmed'e mededkâr Hak arslanı Ali'dir. 45-6

Hz Ali ile alakalı bir de Hz. Peygamber'in tarihsel kişiliğini anlatırken
Hz Ali'den de bahsetmektedir:

Tarif eylesem, Ali Allah'ın arslanıdır,
Ki kılıç ile kâfiri kırmaktadır. 36/36

Kâfirleri eyler imana dâvet
Vermektedir her zaman İslâm'a kuvvet. 36/37

Ki mümin olanını alıp gelmektedir
Kabul kılmayanını kırıp gelmektedir. 36/38

Ki kılıç ele alıp binse Düldül'e

Düşmektedir kâfirler kavmine velvele. 36/39

Elindeki silahı Zülfikâr'ı

Savaşanda uzar kırk arşın. 36/40

Ali'nin var idi on sekiz oğlu

Onun her hangisidir büyük tuğlu, 36/41

Ali İslam için kanlar yutmaktadır;

İslam'ın tuğunu sıkı tutmaktadır. 36/42

Hoca Ahmed bil garipliğe düşmüştür;

Resul evladına sözler katmıştır. 36/43

Yine Hz. Peygamberin vefatında cenazesinin yıkanması anlatılırken Hz. Ali'den bahsedilmektedir.

Pazartesi günü Hakk Mustafa dünyayı bıraktı

Hakk Teala fermanına boynuna sundu

İbn-i Abbas suyunu koydu, Ali yıkadı

Cennet içinde hulle giysisini giymek için. 46/4

- Divan-ı Hikmet'te Şah Hasan ismi Kербela'da şehit olan olarak geçmektedir. Muhtemelen Hüseyin olması gerekirken istinsah veya okuma hatası olarak böyle bir bilgi yanlış olmuş olabilir.

Garip canımı hak yolunda adak eylesem

Şah Hasan gibi Kербela'da susayıp ölsem

Hakk şarabını içerim deyip hevesli gitsem

Orada varsam susuzluğum kanar mı ki? 64/9

Bir başka yerde "Şehr-i Banu" imamlardan bahsedilmektedir. Şehr-i Banu, fasça bir ifade olarak kraliçe anlamına gelmektedir. Burada 12 imamın kastedilmiş olması kanaatimizce Ahmed Yesevi'nin genel fikirleri düşünüldüğünde yanlış olacaktır. Ayrıca Hikmetlerin bir kısmının Ahmed Yesevi'ye aid olmadığı bilgisinden hareketle bu hikmetlerin sonradan dahil edilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Sahabe gibi din için savaşıp başımı versem

Şehr-i banu imamlar gibi ağlayıp yürüsem

Allah için kafirlere esir olsam

Rahman Melikim sana makbul olur mu ki? 64/10

Özetle Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde Hz. Ali dördüncü halifedir. Hak Arslanı özelliği ve dine yaptığı büyük hizmetleriyle anlatılmaktadır. Diğer sahabelerden biraz daha fazla yer verilerek anlatılmaktadır. Mâtürîdî'de ortaya çıkan Ali anlayışına paralel bir bakış görülmektedir.

2. HACI BEKTAŞI VELİ'DE HZ. ALİ

2.1. Hacı Bektaşî Veli

Kültür tarihimizin büyük mütefekkir ve müridlerinden biri de hiç şüphesiz Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Horasan'ın mühim bir kültür merkezi olan Nişabur'da dünyaya gelmiştir. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında muhtelif kaynaklarda farklı bilgiler vardır. 13. yy da yaşadığı kesin kabul edilir. Hacı Bektaş'ın soyunun Hz. Ali'ye dayandığı da kabul edilir³⁴. Bunu tarihi olarak ispatlamak mümkün değildir. Ancak onun geldiği yer olan Horasan bölgesinin daha ilk hicrî asırda Müslümanlar tarafından fethedilmiş olması ve özellikle Emevîler döneminde Hz. Ali taraftarlarının buralara gelip yerleştikleri göz önünde bulundurulunca bunun ihtimal dâhilinde olduğu düşünülebilir.

O, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında, Yeseviliğin Anadolu'ya gelmesinde önemli rolü olmuş bir kahraman ve manevî bir önderdir. Bu büyük insanın kendi hayatından itibaren her devirde birçok takipçisi olmuş ve bağlıları bulunmuştur. Günümüzde de kendisini ona bağlı hisseden ve sevgi besleyen birçok kimse ve topluluklar vardır. Ona olan bağlılık, canlılığını halen devam ettiren ve "Bektaşîlik" diye kendi adına izâfe edilen bir tarikatın doğmasına da sebep olmuştur.

Hacı Bektaşî Veli'nin elimizdeki en temel kaynağı "Makalat" isimli esridir. "Besmele Tefsiri" isimli kitapta ona atfedilmektedir. Aidiyeti noktasında farklı fikirler olsa bile³⁵ içerisinde Hz. Ali ile alakalı bilgi olmadığından temel kaynak olarak çalışmamızda yer almamaktadır. Temel olarak Makalat'ı kullandık.

2.2. Hacı Bektaşî Veli'de Hz. Ali

Makalat'ta Hz. Ali ile alakalı çok kısa şu bilgiler yer almaktadır: "Ve hem Muhammed (sav) başparmak gibidir. Ebu Bekir (r.a) şahadat parmağı gibidir. Ömer (r.a.) orta parmak gibidir. Osman (r.a.) taharat parmağı gibidir. Ali Kerremallahu veche kiçi parmak gibidir."³⁶

Şerh-i Besmele'de ise Hz. Ali bir haberin ravisi olarak geçmektedir.

Hacı Bektaş'ın Makalatında verilen bilgi değerlendirme yapmak açısından çok yeterli olmamakla birlikte sıralamanın korunması önemli görünmektedir. Ayrıca "Biregü diliyle iman getirse ve gönlüyle inanmazsa veyahut öşrü zekatı tamam vermese veyahut hacca varırken yoldan geri

³⁴ Bkz. el-Vâsitî, Tiryâku'l-Muhibbîn, 1305, s. 47.

³⁵ Hacı Bektaşî Veli, Makâlât, Hz. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş - Ali Öztürk, TDV. Yayınları, Ankara, 2006, Giriş.

³⁶ Coşan, M. Esad, Hacı Bektaş-ı Velî ve Makâlât, Sadeleştiren: Hüseyin Özbay, 3. baskı, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, Ankara 1996. s. 41.

dönse veyahut Tanrı Teala hükümlerinden birini batıl tutsa veyahut Muhammed Mustafa'yı inkarla başka veyahut Muhammed'in sahabelerinden birini nahak bilse dükeli işlediği amelleri hebaen mensura olur.”³⁷ ve “Yedinci makam sünnet ve cemaat ehliinden olmaktadır.”³⁸ “İmanın şartı altıdır: Allah'a meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır.”³⁹ “Taat amal imandan ayırır.”⁴⁰ gibi genel içerikli akidevi bilgiler göz önünde tutulursa Hoca Ahmed Yesevide olduğu gibi direk organik bir bağ kurulamasa da itikadi meselelerde Hanefi - Mâturîdî çizgide bir duruş söz konusudur. Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle Hz. Ali'nin imameti veya velayeti ile ilgili anlayışların Hacı Bektaş-ı Veli'de olmadığı görülmektedir.

Sonuç

Her üç Müslüman Türk büyüğünün eserlerinden ve fikirlerinden Hz. Ali ile ilgili ortak noktaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Hz Ali itikadi bir mesele olarak karşımıza çıkmamaktadır. Özellikle Mâturîdî'nin eserlerinde mezheplerle alakalı hemen her konuya değinilmiş olmasına rağmen, Hz. Ali sadece yukarıda bahsedilen Ravafız merkezli fikirlerin çürütülmesiyle kalmıştır.⁴¹ Bu temele alınmamış olma Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş içinde geçerli bir durumdur.

- Her üçünde de Hz. Ali dördüncü halifedir ve ilk üç halifenin hilafeti geçerlidir. Bilgiler verilirken halifelik sıralamaları korunmuştur.

- İmam Mâturîdî ve Ahmed Yesevi'de Hz. Ali diğer üç halifeden ve diğer sahabelerden biraz daha artı nitelikleriyle anlatılmaktadır.

- Her üçünün eserlerinde de Hz. Ali'nin velayeti veya İmamiyye'deki gibi bir imametinden bahsedilmemektedir.

- Hacı Bektaş-ı Veli sonrası süreçte gelişen Hz. Ali'nin peygamberliğini, velayetini⁴² çağrıştıran, Muhammed-Ali anlayışı, Hz.

³⁷ Makalat, H.Özbay, s. 18.

³⁸ Makalat, H.Özbay, s. 12.

³⁹ Makalat, H.Özbay, s. 8

⁴⁰ Makalat, H.Özbay, s. 8.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Koçoğlu, Kıyasettin, Maturidi'nin Mutezile'ye Bakışı, Basılmamış Doktora Tezi, 2005. Ankara.

⁴² Kitab-ı Cabbar Kulu, (55b-56a), Eserde Hz. Ali'nin peygamberliğiyle alakalı olarak da İslam inancının ölçütlerine ters kabul edilebilecek bilgiler sunulmaktadır:

“— Ey Azrâî! Âdem ve melekler yaratılmadan önce ne gördün?

— Ey Allâh'ın elçisi! Birisi batı, birisi doğu tarafında iki yiğit genç gördüm. İki de iki kürsü üzerine oturmuşlardı. İkisinin ellerinde de birer tane yeşil değnek vardı. Birer tane de yeşil topları vardı. Topu birbirlerine atıyorlardı. Atıp dururken,

Ali'nin inanç esasları içerisine katılması, Allâhu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Eğer bütün insanlar, Ebû Tâlib'in oğlu Ali'nin sevgisi üzerine birleşselerdi, Cehennem'i yaratmazdım."⁴³, Hak Teala Kur'an'da

kalkıp gittiler.

- Ey Azrâî! Elbiseleri nasıldı?
- Batı tarafında oturan yiğit /56a/ yeşil [sank] sarınmış ve yeşil giyinmişti. Doğu tarafında oturan yiğit kırmızı giyinmiş, yeşil [sank] sarınmıştı.
- Ey Azrâî! Topu oynadıktan sonra kalkıp gittiler dedin. Top hangisinde kaldı?
- Ey Allâh'ın elçisi! Batı tarafında oturan yiğitte kaldı.
- Top oynayanların kim olduklarını bilebildin mi?
- Bilemedim ey Allâh'ın elçisi!
- Onların birisi bendim, birisi de Ali'ydi.
- Ey Allâh'ın elçisi! Batı tarafında oturan sen miydin?
- Bendim. Doğu tarafında oturan da Ali'ydi.
- Ey Allâh'ın elçisi! Sizin birbirinize attığınız top ne topuydu?
- Ey Azrâî! Peygamberlik topuydu.
- Niçin birbirinize atıyordunuz?
- Allâhu Teâlâ emretmişti. Top hangimizde kalırsa, o peygamber olacaktı.
- Ey Allâh'ın elçisi! Senin batı tarafında, Ali'nin doğu tarafında oturmanızın sebebi neydi?
- Ey Azrâî! Peygamberlik bende son bulacaktı. Batı tarafında oturmamın nedeni buydu.
- Hazret-i Ali'nin doğu tarafında /56b/ oturmasının sebebi neydi?
- Ey Azrâî! Ali Allah dostlarının ilki olduğundan dolayı doğu tarafında oturuyordu."

⁴³ İlm-i Cavidan, 3a, 19a, 36b: Eserin genelinde Hz. Muhammed Peygamber, Hz. Ali ise Allah'ın dostu (Veli) olarak kabul edilmektedir. (3a) Ancak "Doğru yolu gösteren kimseye ulaşmayan, Hakk'ı bilmemiş demektir. Hakk'ı bilmeyen, Muhammed-Ali'yi bilmemiştir. Muhammed-Ali'yi bilmeyen kimse inançsızdır. Şimdi, ey Hakk'a kavuşmak isteyen kimse! Hak dedikleri Muhammed-Ali'dir. Çünkü Hak bütününü bunlar vasıtasıyla bilindi. (...) Hak Teâlâ gerçekte yalanın ayırt edilmesini, Muhammed ve Ali'nin, onların Ehl-i Beyt'inin ve evlatlarının kimler olduğunun bilinmesini istemektedir..." (1b-2; Bir diğer örnek için bkz. S: 10a-b); "/19a/. "Ey Ali! Etin etindir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, rûhun rûhumdur, elin elimdir, ben seninleyim, sen bendensin, ben de sendenim." [Hadîsinin anlamı] burada ortaya çıkar. "Lamelif"le birlikte yirmi dokuz mukattaât harfi sayısındadır. Kur'ân-ı Kerîm'in bütününü ve evrenin düzeni, [sayıları] yirmi sekiz olan Muhammed ve Ali'nin evlatları [Ehl-i Beyt] hatırına var olmuştur. (...) Kur'ân'ın yüz on dört sûresi, altı bin altı yüz altmış altı âyet ve on sekiz bin âleme yönelmiştir. On sekiz bin âlem, insana yönelmiştir. İnsan Hakk'a yönelmiştir. Hak Muhammed ve Ali'nin evlatlarına [Ehl-i Beyt'e] yönelmiştir. Nitekim [Allâhu Teâlâ] şöyle buyurmaktadır: "Ey Muhammed! Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım." O halde [Allah] yeri ve göğü ve on sekiz bin âlemi, Muhammed-Ali'nin evlatlarının [Ehl-i Beyt'in] sevgisi için yaratmıştır.(18b-19a) ve "Allah tarafından vahyedilen, metni Peygamber Efendimiz'e ait olan kutsal hadîste Allâhu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Eğer bütün insanlar, Ebû Tâlib'in oğlu Ali'nin sevgisi üzerine birleşselerdi, Cehennem'i yaratmazdım."⁴³ Hadîsin anlamı şöyledir: Bütün cihan halkı Ali'yi sevse, Cehennem'i yok eder-

buyurmuştur ki “Ali benim ben da Aliyem”, Hak- Muhammed - Ali⁴⁴ gibi Batınî ve Hurufî bir Ali anlayışının İmam Mâturîdî, Hoca Ahmed Yesevi, ve Hacı Bektaş'ın eserlerinde bulunmamaktadır. Bu tür anlayışlara dolaylı olarak sebep olabilecek bir yaklaşımda bulunmamaktadır.

Ancak sonraki dönemlere ait eserlerde var olan bu tür anlayışları, tarihsel olarak sebeplerini, ve oluşum süreçlerini sonraki zamanlarda aramak gerek. Bu değişim ve dönüşümün nedenleri ve süreç değerlendirmelerinin yapılması Batını ve Hurufî etkilerin altında kalmış Hz. Ali'nin tarihsel anlamda daha doğru anlaşılması için elzem bir durumdur.

BİBLİYOGRAFYA

- Beyazî, İşaretül Merâm an İbâreti'l-İmân; thk. Yusuf Abdurrazzak, Kahire 1949.
- Coşan, Prof. Dr. M. Esad, Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât, İstanbul (1986).
- Coşan, Prof. Dr. M. Esad, Hacı Bektaş-ı Velî ve Makâlât, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, Ankara 1996.
- Hacı Bektaşî Velî, Besmele Tefsiri, Hz. Hamiye Duran, TDV. Yayınları, Ankara, 2006.
- Hacı Bektaşî Velî, Makâlât, Hz. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş - Ali Öztürk, TDV. Yayınları, Ankara, 2006.
- Hacı Bektaşî Velî, Velâyetnâme, Ali Emiri Efendi Ktb. No: 1035.
- Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, TDV. Yay. Ank. 1993.

dim. Öyleyse ateşte yanmamak istiyorsan, Ali'nin evlatlarına [Ehl-i Beyt'e] bağlan. Her kim bağlanmazsa, Cennet'e giremez. Görünüşte insan, manada hayvandır. Âdem'e secde etmeyip “Âdem'e secde olmaz” derse şeytandır. Bu manayı kavramazsa, şeytandır. Âdem'den kastedilen Muhammed-Ali'dir.” (36b) örneklerinde görüldüğü üzere Hz. Ali hakkındaki algı ve bilgiler oldukça sıradışıdır.

⁴⁴ Hızırname, v. 14a, 22b, 36b, 23b: Konuyla alakalı olarak Hızırnameden seçilen birkaç örnek şöyledir: “Yâ Şeyh, buyuracağım oldur ki Hak Teâlâ hazretlerinden yedi âyet <14a> geldi ki Ali-Muhammed'dir.”36b; 22b (.....)“Yâ Şeyh, mürebbî demeden o çıkar ki Hak Teâlâ Şânuhû Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'da buyurmuş ki: “Ali menem, men Aliyem” deyince Şeyh güher gibi eridi. Ol zamân bu âyet indi: “Yeume lâ yenfe'u mâlûn ve lâ benûn” dedi. “Ya'ni bundan ne çıkar dersin; Allâh Teâlâ hazretleri öyle buyurmuş ki Ali menem, men Aliyim” dedi. Ol zamânda bu âyet indi, Hak-Muhammed-Ali kezâlike “Ebnâu'llah” dedi. İmâm gördü ki birle karar kılmadı, seğırtti Şeyh Safî hazretlerinin eline, ayağına yüz sürüp âh edip ağladı. Ağlayınca Allâh Teâlâ hazretlerinden bu âyet indi. (23b)

- Hoca Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmetten Seçmeler, haz. Kemal Eraslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Anka. 1983.
- İlm-i Cavidan, Turan Saltık Dede özel kütüphanesi, Merzifon-Amasya
- İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, haz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat Yay., Ankara, 2003.
- İmamoğlu, M. Ragıp, İmam Ebu Mansur el- Maturidî ve Te'vil'atu'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara- 1991, s. 14.
- İzmirli, İsmail Hakkı, Yeni İlmî Kelam, Haz. Sabri Hizmetli, Ümran Yayınları, Ankara, 1981.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, "Bir "Tarih Okuma" Tarzı Olarak Gelenek", Doğu-Batı, Yıl, I, Sayı:III, 1998
- Kitab-ı Cabbâr Kulu, Hz. Osman Eğri, TDV. Yayınları, Ankara, 2006.
- Koçoğlu, Kıyasettin, Mâtürîdî'nin Mutezile'ye Bakışı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.
- Koçoğlu, Kıyasettin, Mâtürîdî'ye Göre Mürcie, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur el-, Te'vilât, Topkapı Sarayı, Selim Ağa Ktb. No.40.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur el-, Te'vilât'u Ehli's-Sünnet, Tahk. Muhammed Müstafiz Er-Rahman, Tash. Tertib ve Fihrist: Câsim Muhammed El Cubûrî, Matbaatu'l-İrşâd, Bağdat 1983.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur el-, Te'vilâtû'l-Kur'an'dan Tercümeler, Terc.Bekir Topaloğlu, İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Araştırma Vakfı, İstanbul 1995.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindi el-, Te'vilât, Topkapı Sarayı, Medine Kısmı, Rakam 179, C. 2.
- Nesefî, Ebû'l- Muin Meymun b. Muhammed en-, Tabsiretu'l- Edille fi Usûli'd-Dîn, C.1, Hazırlayan: Prof. Dr. Hüseyin Atay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Onat, Hasan, Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, TDV. Yay., Ank., 1993.
- Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, Hızımâme, 1848/ 1849, Amasya..
- Taftazani, Kelâm İlmî ve İslâm Akaidî, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, Ankara 1993.
- Tancı, Muhammed b. Tawit et-, "Abu Mansur al-Maturidî" A.Ü.İ.F.D., C.IV.

- Topaloğlu, Bekir, Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd* Tercümesi, Ankara 2002. "Önsöz",s. XXV-XXXIV.
- Uludağ, Süleyman, "Maturidî Kelamı ve Taftazani Üstüne Düşünceler", Aylık Dergi, Ehli Sünnet Özel Sayısı, 1985/I-II.
- Watt, W. Montgomery, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, I. Baskı, Ümran Yayınları, Ankara 1981.
- Yüksel, Emrullah, "Eş'ariler ile Mâturîdîler Arasındaki Görüş Farkları, Atatürk Üniv. İslami İlimler Fakültesi Dergisi, S. 4, 9,10,11,12.

Prof. Dr. Selahaddin PARLADIR

Çok teşekkür ediyorum. Şimdi Doç. Dr. Alim YILDIZ Bey'e söz veriyorum.
Buyurun.